

— Maradjunk itt, ne lássa édesapád, hogy sírtam.

Ültünk a konyhában csendben, szó nélkül. Negyedórát vagy félórát, nem tudom már. A keze simogatott, ahogyan ültem mellette az öreg konyhaszéken. Lehúnytam a szemem és jól esett nagyon a keze érintése.

Nem értettem teljesen az anyám, de nem is akartam akkor megérteni. Jó volt lehúyni a szemem s hagyni, hogy a gondolatok összekuszálódjanak bennem s bódultan, ágyba kívánczozva várni, amíg felszáradnak a sötétségben édesanyám könnyei...

Marek Antal.

H. D. LAWRENCE.

KORAI HALÁL ragadta el és késett népszerűség emelte föl. Negyvenhárom éves volt, amikor a kis déli fürdőhelyen, Venceben örök álomra húnnya szemét, sírja ott van szemben a tengerrel, ahonnan bizsergető mistral kerekedik, hogy páni álmokat súgjon a borzoltlombú ciprusoknak. Most mozgalom indult Angliában, hogy holttestét hazaszállítsák a szigetre, amelyet Lawrence sosem kedvelt. Az angol nyelv s a költői stílus egyik mestere gyűlölte a brit hipokrizist s ez a maga részéről viszonzta ezt az ellenszenvet s azzal a váddal illette Lawrence művét, hogy nem őszinte. Egyben mindenesetre őszinte volt a legbotrányosabb angol regény, a *Lady Chatterley* szerzője, hogy sohasem szeretett szülőföldjén tartózkodni. Bejárta Európát, de mindig a dél vonzotta, mint minden túlszabad szellemű britnek, Shelleynek vagy Byronnak Itália volt második hazája. Szeretett volna ehhez vér szerint is jogot formálni. Ő maga kétségbevonta angol eredetét és nem egyszer maga emlegette apai leszármazásának titokzatos legendáját. Állítólag a waterloói csatát követő napon Wellington katonái elhagyott csecsemőt találtak a csatamezőn, ahol egymás hegyén-hátán heverték négy nemzet seregének halottai és sebesültjei. Soha nem tudták megállapítani, angol, francia, német, orosz vagy olasz volt-e a kis gyermek, hiszen Napoleon seregében olaszok is voltak. A katonák magukhoz vették, angol nevet adtak neki s mint az ezred fiát nevelték fel. Mint kiszolgált katona Nottinghamban, Derbyshire bányavidékén telepedett le, megnősült, családot alapított s az ő bányászfia volt Lawrence apja, akit jól ismerünk íróvá lett fiának *Fiúk és szeretők* címa regényéből.

Amilyen bizonytalan a származása, olyan bizonytalan volt sokáig írói dicsősége is. Byronig kell visszamenni az angol irodalomban, hogy mását találjunk olyan írói alkotásnak, amely körül az ellentétes véleményeknek hasonló heves tusája folyt. Voltak, akik gyűlölték és megvetették, voltak, akik lelkesen bámulták és egekig magasztalták, de közömbös soha senkire nem maradt. Egyik-másik műve botrányt kavart fel, a közvélemény máglyájára rakták, mint később Yoce *Ulysses-ét*, de akadt a rajongóknak egy kis tábora, amely valósággal új természetvallás prófétáját látta benne. Minden-

esetre megérte azt, ami kevés írónak jutott osztályrészül, hogy halála után alig egy-két évvel a mai Anglia egyik legnagyobb és legtipikusabb írója, Aldous Huxley főalakjává tette annak a regényének (*Point Counter Point*), amelyben a legmaibb Anglia intellektuális elitjének grandiózus keresztmetszetét adja.

Az angol irodalomban, amelynek Chesterton szerint egyetlen komoly értéke sem titkolhatja az insularitás bélegyét, egész külön sziget az ő műve, amelyet éppen úgy körülhullámszik az angol megnemértés tengere, mint amennyire ez a mű is a legteljesebben elzárkózik az insuláris angol lélek mélyebb megértésétől. Lawrence műve az angol közönség legnagyobb részét mindig visszadöbbsentette, ezzel szemben hamarosan magára vonta egy európai intellektuális elit figyelmét. De csak egészen kivételes és szűk kör volt ez, majdnem azt mondhatnók a modernség irodalmi snobjainak köre, amely Lawrenceben mindjárt értékelte az előadásnak új formáit, az ösztönök lélekfestésének apró, szimultán és egymásba ékelt színskjaival dolgozó, új kubizmusát, amely azóta egész bonyolult hangszerelési bravurrá szélesedett O'Neil, Joyce és Virginia Woolf írásaiban. Ezek eredetiben olvasták Lawrencet, akinek 1930-ban még egyetlen műve sem volt franciára fordítva, azóta főleg a *Lady Chatterly's Lower* sikerének hatása alatt, rohamlépésekben próbálják ezt a mulasztást behozni. Kelet felé a németek kezdték a népszerűsítés munkáját, amely itt viszont a szerző néhány standard művének lefordítása után elakadt. Nálunk Lawrence művének kalandos, pitoreszk oldala ragadta meg a kiadói fantáziát s a *Tollas kígyó* mexikói milliójével mint exotikus író próbálták őt népszerűsíteni.

Lawrence halála után rövidesen meg is érkezett ez az európai népszerűség, de még mindig nem igazi énjének szólt, hanem inkább annak, aki tulajdonképpen sohasem volt és soha nem is akart lenni, az erotikus írónak. A nagyközönség, a tömegek szenzációéhsége szekszuális leleplezések keresett Lawrence-nál, akit ma is legnagyobbbrészt olybá vesz, mint szárazabb, de szabadszájúbb Crébillon fils-t vagy Pierre Louys-t. Pedig misem áll távolabb Lawrencetől, mint az erotikumnak ez az átlag, megszokott értelmezése s az is hamisan látja őt, aki száraznak, mechanikusnak itéli, holott alig van író, akinek művét ilyen egyetemes és ellenállhatatlan erővel felbuzgó lirizmus hatná át. Gabriel Marcel, Charles du Bos mellett egyik legmélyebbre tapintó kritikus és Lawrence alapos ismerője érdekesen állapítja meg róla, hogy műve «nem is annyira személyek világa, mint inkább vérmérsékletek, nyomások, feszültségek, kisugárzások világa és rá, végső megállapítása szerint, az emberi természet lírai meteorológiájának benyomását teszi.» És tagadhatatlan is, hogy Lawrence dinamikus világfelfogásában, amelyben minden folytonos remegésben, áramlásban, percre meg nem álló fejlődésben és változásban hömpölyög, mint valami feltartóztatatlan folyam, a tények úgy hatnak, mint egymás ellen feszülő, egymást taszító vagy felemésztő energiák.

Milyen szerep jut ebben a drámai életáramlásban a szerelemnek, amely kétségkívül alapja, tengelye és legfőbb ütközőpontja Lawrence egész művének. Lawrence szerint a szerelem a leghatalmasabb ösztön, amely ellen azonban különösen első regényeinek hősei és hősnői ösztönszerűen védekeznek. Mindnyájunkban homályos ösztönök szunnyadnak, amelyeket magunk sem ismerünk jól, amelyek azonban velünk nőnek, félelmes erőre kapnak és minthogy nem ismerjük őket teljesen s így föltétlen urai sem vagyunk, esetleg fölibé-
nk

kerekednek. Még veszedelmesebb azonban, ha mások ösztönei csapnak le ránk és igáznak földre. Mindnyájunkban él az individualizmus önzésének ösztöne, az a vágy, hogy a homályos ösztönöknek azt a furcsa összhangját, amelyet a magunk énjének nevezhetünk, sértetlenül, csorbíthatatlanul megőrizzük s a saját egyéniségünk határait minden szomszédos befolyás elnyomó, meghamisító, önmagunkból kiforgató áramlata ellen megvédjük.

Ennek az egyéniségnek egyik legveszedelmesebb ellensége a szerelem, maga is ősi ösztön, de a századok meghamisították, szentimentális tartalommal tömték meg, a társadalmi konvenciók cafrangjaival aggatták tele, gyávává, erőtlenné, szégyenlőssé tették s eszközt faragtak belőle, csapdát, amelyben egyik emberi lény a másikat megcsípjé, bebörtönözze, amelynek segítségével egyik lény a másik fölé kerekedhetik. Ilyen szerelmi meneküléseknek története Lawrence egyik legjellegzetesebb regényének, a *Sons and Lovers*nek második része. Az első rész, amely a másodiknak lélektani alapjait rakja le, külön irodalomtörténeti érdekességű is, mert hű és őszinte önéletrajz, amely bensőségét s a gyermeki lélek megmagyarázhatatlan atmoszférájának érzékeltető erejét tekintve Rousseau *Vallomásaival* tart rokonságot. Lawrence egész gyermeksége és kora ifjúsága, nottinghami környezetének komor merevsége ott van ebben a regényben, amely sok mindent megértet szerzőjének különös egyéniségéből. Paul Morel, a regény hőse, aki magának a szerzőnek lelki mása, miután családjánál sokkal magasabbrendű anyja szerető gondja és nevelése révén magasan fölébe emelkedik környezete szellemi színvonalának, beleszeret Miriam Leidersbe, egyik szomszédos kisbirtokos leányába, aki különben gyermekkori játszótársa volt. Ez a Miriam különös leány, nem illik a maga félparaszti környezetéhez, igen gyöngéd és érzelmes lélek, szenzibilitása azonban hamarosan vallási rajongássá alakul át. Nem éri be a családjában szokásos kezdetleges műveltséggel, tanítónővé akarja magát kiképezni. Az ifjú Morel, aki anyja támogatásával maga is autodidakta, segítségére van ebben és közben lelkileg egyre közelebb kerül a különös leányhoz. Azt hiszi, szereti, de ez az érzés nem homályosítja el teljesen a látását. Egészséges ösztöne kikívánczik abból a fojtott, nehéz légkörből, amit ennek a túlzott lelkiségbe éterizálódó leánynak nyugtalanító közelsége teremt körülte. Arra is ráeszmél, hogy Miriam a szerelem örve alatt az teljes szellemi leigázására törekszik. Rémülten menekül ez elől a szolgaság elől és másik szerelemben keres szabadulást. Új szerelme, Clara Baxter, ellentéte Miriamnak, elvált asszony, szép és egészséges fiatal nő, akit erős érzékiség fűt s Miriam légius leányével szemben a testiség varázsával fogja a fiatal Morelt. Ezúttal viszont a nő szakít. Visszakívánczik a házasságba és boldog, mikor férje visszafogadja. És Paul rájön, hogy egyik vonzalom sem ért fel számára azzal a gyöngéd szeretettel, amellyel nem rég elvesztett anyja vette körül.

Hasonlóképpen menekül a szerelem elől Lawrence másik nagy regényének, a *Rainbow*-nak (*Szivárvány*) egyik főalakja, Ursule is. Ursule kisbirtokos-család sarja, amelybe idegen vérkeveredés eddig ismeretlen ösztönöket ébreszt. Ursule is az intellektuális főemelkedésben keres kielégülést bizonytalan, elérhetetlen messzeségekbe révedő vágyaira. De nem találja meg a nyugalmat és a szabadulást. Aztán belebódul egy nagy szerelembe, de megriad, hogy ez a szerelem akkor igázza le, amikor már konvencióvá vált, ezért az utolsó pillanatban megfut a házasság elől. Minden magyarázat nélkül, látszólag önmaga számára is csak valami parancsoló szeszély

ellenállhatatlan kényszeréből otthagyja a szerelmes férfit. Csak később eszmél rá, mit vesztett, mit dobott ki az életéből. s ekkor kínzó vágyakozás fogja el újra szerelmese után. Most már könyörögve alázkodna meg előtte. Visszahívó levelet küld neki. De már semmit sem tehet jóvá, mert a férfi, aki sokáig gyötrődve várt egyetlen biztató intésre a rejtelmes szakítás után, lassankint lerázta magáról a kába, távoli szerelem nyűgét és megházasodott.

Ugyanez az Ursule a hősnője a *Rainbow* folytatásának, a *Women in love*-nak, de itt már a szerelemnek egészen más értelmezést és szerepet ad Lawrence, mint eddigi műveiben. Itt a szerelem mint egyszerű szekszuális ösztön jelentkezik, amely nemcsak az elriasztó, rettegett, zsarnoki szerelmet helyettesíti, hanem ősi természetességével, keresetlenségével és konvenciótlanságával menekülés is a mai kultúremler számára, aki maga egész lényével az intellektualitás kényszerűségek rabja. Az ösztönös ember igazi és hamisítatlan énje vágyik arra, hogy megtalálja a saját érintetlenségét és csorbítatlanságát abban a mesterséges szövevényben, amelyet századok egymásra halmozódó konvenciói bogoztak köréje. Széttépni ezt a hálót és belekapcsolódni az élet szűzi, természetes valóságában megmaradt szabad folyamatába, ez a szeretlen vágy feszül Lawrence hőseiben. Valóságos megszállottsággá lesz bennük ez a láz. És ezt a szabadulást látják abban, ha az erkölcsi és társadalmi kényszereket lezárva, a meghamisított szerelem érzelmi hazugságait szétszaggatva fenntartás nélkül keresnek szabadulást a feltámadt szekszuális ösztönök hipokrizis nélkül való kielégülésében.

Ez valóságos monomániává válik nála. A szekszualitás, az erotikum szinte misztikus erővé lényegül át, valóságos pietisztikus áhitattal veszi körül a testiséget, tehát másik és talán még sokkal veszedelmesebb konvencióba esik, mikor éppen a konvencióktól szeretne szabadulni. Az érzékiség természetfölötti titokzatossággal igézi meg és igázza le hőseit azon a címen, hogy a szerelem érzelmi bilincseiből szabadítja ki őket.

Ezt a folyamatot a legkülönbözőbb történetek kereteiben figyelhetjük meg Lawrancénál. Csak egy a közös vonás, hogy ez a szabadulást kereső, a maga egyéni integritásának teljes érvényesülésére vágyakozó ember mindig nő, leány vagy fiatalasszony, aki gyógyíthatatlan betege annak a hazug, az élet értelmét szerinte meghamisító kultúrának, amellyel társadalmi környezete béklyóban tartja s a szabadulást, a boldogságot mindig egy magánál sokkal alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozó s a kultúra sokkal kezdetlegesebb fokán álló, ha nem egyenesen egészen kultúrátlan férfi karjában, az érzelmi mellézköngéktől ment szekszualitásban találja meg. Lawrence regényeinek jórésze egy szellemi mesalliance története és nem véletlen, hogy mindig nők kötik ezt a mesalliance-t. A férfinál százados szokás, hogy szekszuális viszonyaiban beérte magánál sokkal kevésbé kulturált nő szerelmével. Sőt az esetek legnagyobb százaléka ilyen viszonyokra mutatott. De a nő rendesen visszadöbent az ilyen viszonyoktól. Egészen kivételes esetekben volt ilyesmire példa s az ilyen erotikus leereszkedés a nő teljes lelki és kultúrzüllésére is vezetett. Lawrence éppen azért választja ezeket a szokatlan és visszadöbentő, a polgári társadalomban teljesen szokatlan eseteket, mert ezzel is hangsúlyozni akarja, hogy ezeknek a különös szekszuális kapcsolatoknak az alapja nem pusztán erotikum, hanem ez a leereszkedés egyben lázadás is a társadalmi rend ellen és út az individuális anarchia felé, amely Lawrence-nak szinte hitvallása. Nem is vezet ez nála soha züllésre, hanem bizonyos

lelki kiegyensúlyozódást jelent. Szerinte a nő ezekben a viszonyokban megtalálja a testi ellensúlyt, amely helyrebillenti belső harmóniájának, emberi lényegének erősen a lelkiség, a természetellenes kultúra felé billent nyelvét az egészséges emberi élet mérlegén. Mert Lawrence a legteljesebb mértékben dualista. De ellentétben a gnosztikus és manicheus szektákkal ő a testet s általában az anyagi világot nem tartja a sötétség, a gonosz, a Sátán alkotásának, tehát elvetendőnek, megsemmisítendőnek. Ellenkezőleg szerinte a test, az anyag éppen olyan jó, mint a lélek, kívánatos tehát a testnek is megadni a maga részét úgy, hogy a két elem az egyénben teljes egyensúlyba kerüljön, csak ez az állapot vezethet az emberi nem nyugalmára, felsőbbrendű boldogságára.

Ez a kiegyensúlyozottság nem következik be mindenütt teljes mértékben, mert a nő nem mindenütt elég erős előítéletei leküzdésében s ehhez a végső felszabaduláshoz saját lelki nyúgeitól rendesen nagy belső küzdelem árán, bizonytalan, önmaga előtt is homályos ösztönök huzavonájában jut el. A *Lost Girl* hősnője, egy előkelő, de lassankint anyagi romlásba kerülő kereskedő magas intelligenciájú, kulturált leánynál, aki megpróbált félig-meddig testi munkával (ápolónő lesz egy szülészeti klinikán) új életszínvonalat találni, végül egy olasz artista szerelme zökkeneti helyre késő leánységének megbomlott egyensúlyát. A *St. Maur*-ban Lady Carrington egy lovászlegény szerelme révén regenerálódik, de itt a szekszualitás, ami Lawrence-nél tipikus jelenség, valósággal misztikus vonzássá válik s a háttérben egy nemes mén titokzatos alakja kísért, mintha homályos vonatkozásokban a Minotaurus mithologiai regéje rémlene fel.

Ez a probléma csúcspontját éri el Lawrence botrányos világhírré vergődött regényében, a már magyar fordításban is megjelent *Lady Chatterley's Lover*-ben. Lady Chatterley egy előkelő angol író felesége, akinek férjét nyomorékká lövik a háborúban. Teljes roncs lesz belőle, egész alsótestét elveszti, tehát a szó szoros értelmében csak félemler. Főlényes szelleme, magas intellektusa azonban teljes épségben megmarad. Ez azonban nem elégítheti ki viruló fiatal feleségét, aki először a saját intellektuális köreiből keres vigasztalást. De csak bágyadt, beteges örömeket kap. Megzavart lelki egyensúllyal bolyong az erdőkben s itt találkozik Mellorral, az egészen elparasztosodott erdőkerülővel s az ő karjaiban találja meg a keresett harmóniát. Lawrence apró naturalisztikus hűséggel írja le szerelmi tusáikat, mert egyre jobban szükségét érzi annak, hogy a fizikai szerelem egész élettanát szegezze az intellektuális civilizáció szerinte képmutató szellemiségével szembe. De mint-hogy végeredményében a szekszualis szerelem megnyilvánulásai mindig primitíven ugyanazok s így itt mást és többet, mint a világirodalom már rég beporosodott erotikus írói, úgy sem adhatna, azt az utat választja, hogy a legtárgyilagosabb részletességgel és pedig a legparlagibb kifejezések nyers szókimondásával adja az egész szekszualis szerelem fiziológiáját, Fokozza az egésznek brutalitását még az is, hogy Mellor tájszólással beszél s így gyakran a legútszélibb szavakat használja. Ez már magában sokszor erősen visszataszítóvá teszi a regényt, amely nem viszi egy fokkal sem előbbre a Lawrence-nél már unalomig ismert és minden vonatkozásában letárgyalt problémát, csak egy undorítóbb változatát mutatja be. Emellett hiányzik belőle az a költői lendület, mely Lawrence regényeit át- meg átítatja. Itt a szerző szinte tudományosan tárgyias akar maradni, de ehelyett legtöbbször sivár és unalmas lesz és legkevésbé sem tudja leküzdeni, ami egyébként más regényeiben

is komoly teherterhelés nála, az autodidakta tudálékosságát. A regény különben mindenütt óriási botrányokat kavart fel. Angliában betiltották, nyilvánosan elégették. Nyilvános kiadásai csaknem kivétel nélkül erősen megcsonkítottak, ilyen a magyar fordítás is.

Lawrence egyéni problematikája itt elérte csúcspontját. Ezt a hűrt tovább feszíteni nem is lehetett volna. Figyelme most új kérdés felé fordul s ez az egyén viszonya a kollektívizmushoz. Az individualizmus szent sérthetlenségének féltékeny védelmezése azzal a veszéllyel jár, főleg ha az intellektualizmus sáncai között marad, hogy az egyén bebörtönzi magát szellemi fensőbbiségének gögijébe. Ezeket a határokat tehát át kell törni. A felszabadult egyéniség azonban csak úgy érheti el az emberi tökéletességet, ha szíve az emberiség nagy tömegeinek egyesüléséért dobog. *Kangaroo* című regényének hőse Somers, akiben az író ismét önmagát testesíti meg. Ausztrália társadalmának elkeseredett osztályharcaiban e felé a nagy egyesülés felé tesz tragikus kísérletet, de be kell látnia, hogy ehhez a nagy társadalmi megbéküléshez előbb egy új, az ő individualista anarchiája és a testi és lelki kiegyensúlyozottság alapján elképzelt humanizmusnak kell belső fejlődést tennie minden emberben. Arra a következtetésre jut tehát, hogy még a felsőbbrendű hősnek sincs joga kényszeríteni a lelkeket. A lelkekben magukban kell megérni az új egység diadalmas vágyának, különben az egyéniség szabad anarchiája szentebb parancs. Föltétlen urunk csak Isten, és az emberi nagyság legfelsőbb foka, ha ennek az istenségnek szószólójává szegődhet, ha ez az isteni inspiráció sugárik belőle.

A *Kangaroo* átmenet Lawrence egyik legérdekesebb, legszínesebb, eszmékben, lírikus átfűtöttségben leggazdagabb regényéhez a *Plumed Serpenth*hez, annak *Tollas kígyó* címen magyar fordításban is megjelent. Külön irodalomtörténeti jelentősége, hogy rendkívül értékes adatokat szolgáltat az író különös egyéniségének megismeréséhez. A *Kangaroo* jó részében önéletrajzi regény, amelyben a szerző háborús infernójának hányatott éveit írta le. Ezt az infernót mintegy felszabadulás követi lírai kapcsolata a természettel és az eredeti civilizációval Ausztráliában.

Ausztráliából néhány közbeeső állomás után New-Mexikóba költözött Lawrence. Egy különös lény hívta ide Mabel Dodge, gazdag amerikai nő, aki sokáig a milliomos hyperintellektuellek esztétikai mámorba szédült életét élte Európában. Firenzei lakásán a Villa Curoniában, az akkori Európa szellemi és művészeti életeinek nemzetközi nagyságai fordultak meg. Aztán egyszerre, lehet hogy a *Lady Chatterleys Lover* hatása alatt hátatfordított az egész raffinált kultúréletnek, férjhez ment egy mexikói indiánfőnökhöz, Tomy Luhanhoz, s ennek haciendáján Taosban élte a new-mexikói gazdálkodók félig-meddig primitív életét. Hosszas levelezés után sikerült rávennie Lawrencet, hogy költözzék Taosba s a regényíró taosi séjourjának pompás gyümölcse a *Plumed Serpent*.

A *Tollas kígyó* homályos, tapogatózó kísérlet arra, hogy Lawrence egész elgondolását metafizikai magasságba emelje. Lawrence metafizikájának sajátossága azonban, hogy nagyon is fizikai. Az istenség nála egészen sejtelmes ködszerűen megfoghatatlan valami, amellet mégis a földből, az egész természetből kell kisugározni, még sokkal inkább, mint a görög természetvallásnak. Ezt a furcsa földönjáró és mégis félelmes misztikummal tele természetvallást az asztek mitológiában találta meg. Az asztek mitológia szerint a világ egy végtelen kígyó, a hegyek ennek a roppant kígyónak a

pikkelyei, a tavak a kígyó gyűrűibe hullott vízcseppek s a fák gyökerei úgy kapaszkodnak a kígyó testébe, mint a haj hagymái a koponyába. Ez a roppant kígyó, amely egyben madár is, mert szárnyakon lebeg a beláthatatlan űrben, a Hajnalcsillag szülötte, a régi asztékok főistensége, Quetzalcoatl. Segítő társa, a harcok istene, a véres Hitzilopochtli, hiszen az élet folytonos harc és küzdelem s ez sehol sem áll annyira, mint éppen Mexikóban, ahol a föld szinte vérköd mámorában bódorog. A forró talajból sötét indulatok páráznak fel s a bódító virágok gyökere is mérges mélységek rontó bűbájokat ringató ölében ázik. A nap izzó fényét féktelen ösztönök vérbibor felhői fátylazzák s itt valósággal lángoló éj és a tűzhányók belső lángjától izzó föld szuggesztíója kényszeríti ki a lélekből a kegyetlenséget, a romboló indulatok, kirobbanó lázát. Ez éled meg a Tollas kígyóban: fákylaláng tép tüzes sebet az éjtszaka testén s a fény és fekete nyugtalan birkózásában hieratikus tömegtáncok, vérgerjedelmes himnuszok támolygó tombolása lélek és test egygyé vált vad önkívületének kísértetes költészetét sugározza szét. Lawrence egyetlen egy művében sem annyira költő, mint ebben. De teljesen csődöt mond, mikor racionálisan is megakarja magyarázni, miképpen is illeszkedik be ez az egész mítosz abba az anarchisztikus humanizmusba, amelynek alapján ő az egyén és a társadalom nagyobb boldogságát elképzeli. Egyáltalában nem is gondol azzal, hogy a régi mexikói vallásnak ezt az újulási mozgalmát történelmileg alátámassza. A buddhizmus mintájára, élő emberekben testesíti meg az újjászületett istenségeket. Don Ramon Carrasco a földre szállott Quetzalcoatl; segítőtársa, az indián Viedma tábornok pedig Huitzilopochtli megszemélyesítője, kettőjük között áll a hűvös racionalista ír nő, a szőke Kate Leslie, akiben lassan mintegy ellenállhatatlan bűvölet kényszere alatt feltámad az érzékiség máмора. Elérkeztünk tehát az ősi Lawrence-problémához, mely tulajdonképpen valamennyi Lawrence-regény magja: a civilizált, intellektuális magaslaton álló nőnek találkozásához, a természetabolázatlan ösztöneit képviselő férfival. A lényeg tehát itt is a szekszuális probléma, amelyet ezúttal mitikus és misztikus légkörbe próbált emelni a szerző s ezzel magasabbrendű értelmet is adjon végre az emberi létnek.

Természetesen maga sem találta kielégítőnek ezt a megoldást. Ő maga egyre kevesebb ellentétbe került a civilizáció egész mai rendszerével s mindazzal, ami ebben a civilizációban nagy értéket jelentett. Közben egyre kínzóbban nehezedett rá az ember és az embert környező természet nagy talánya. Bántotta a cenzura üldözése is. Száműzte magát Angliából. A szigetország legelszigeteltebb írója világvándorrá vált, aki hol itt, hol ott ütötte fel sátrát. Legjobban talán Itáliát szerette, de sehol sem tudott sokáig megmelegedni.

Meghasonlott az egész társadalommal, de félig-meddig önmagával is. Lelkében egyáltalában nem volt meg az a szelíd derű, a kiegyensúlyozottságnak az a felsőbbrendű nyugalma, amelynek Huxley *Point counter Point* című regényében valósággal apostolává avatja. Huxley itt mint egy új humanizmus boldog ösvényekre térült profétáját magasztalja fel Lawrencet, akit Mare Rampion személyében testesít meg. Azóta valósággal szállóigévé váltak a szavak, amelyekben Rampion új emberei hitvallását kifejti:

«Senkisé kívánja tőled, hogy bármi egyéb légy, mint éppen ember. Ember, ezt jól jegyezd meg. Sem angyal, sem ördög, csak ember. És mi az ember? Élőlény egy kifeszített kötélén, aki ügyesen halad teljes egyensúly-

ban, mert egyensúlyozó botja egyik végén ott van a szellem, az öntudat, a lélek, a másikon pedig a test, az ösztön és mindaz, ami öntudatlan, mindaz, ami a földdel érintkezik, mindaz, ami titokzatos. Egyensúlyban haladni, — igen. Ez az, ami átkozottul nehéz. És az egyetlen abszolútum, amit valaha megismerhetsz ez a tökéletes egyensúly abszolútuma. A tökéletes relativitás abszolútuma. Ami az értelem szempontjából lehetetlenség. De mégis ebben van a valódi, a hiteles, az élő igazság. És a logika éppen olyan képtelenség az élő igazság fényénél. Tessék hát választani: — logika vagy élet? Ez izlés dolga. Vannak, akik jobban szeretik, ha halottak».

Ezt természetesen Lawrence soha ilyen szabatosan ki nem fejezte, mert nem is tudta. És az eszményi egyensúly, amelyet az ember főkövetelményeinek tekintett, elsősorban belőle magából hiányzott. De hiányzott művéből is. Lawrence erős, sokoldalú tehetség. Elsősorban lírikus temperamentum, de olykor epikus szélességében is a monumentalitásig emelkedik. Regényei nagy, messze távlatokra, táruló kompozíciók, egészben mégis egyenetlenek. A költőt, aki lírai költeményeiben és nem egy novellájában is olykor csodálatosan tiszta lendülettel tud felszárnyalni és csupa friss eredetiség, regényeiben sokszor elnyomja az autodidakta tudálékossága. Témái nem mindig eredetiek. Filozófiája Schopenhauer, Nietzsche, sőt nem egyszer Kayserling utánérzés. Sokszor az új felfedezés mámorával örül olyan ötleteknek, amelyek már rég elintézett ügyek. Az autodidakta nem tud lemondani benne az iskolamester gyönyörűségéről. Nem csak ő maga tudálékos, de erre a tudálékosságra akarja ránevelni közönségét. Előadása ilyenkor terjengős és száraz. Nagyterjedelmű regényeiben az olvasónak gyakran kell átrágnia magát ilyen didaktikus kásahegyeken, míg a tiszta művészetnek hús, andalító oázisaihoz elérkezik. A rég ismertnek szenzációs tálalású felfedezése s a tudálékos szárazság egyesül a szekszuális szerelem fiziológiájának abban a nyers, sokszor az útszélsőségig izléstelen boncolgatásában, amely a Lady Chatterleyben tökéletesen csődött mondott.

Ezzel szemben áll, hogy alakjain, problémáin, még ha sokszor mesterkéltnek, keresetteknek, különlegeseknek tetszenek is, mindig ott érzik a mély átéltség bensősége. Lehet, hogy megütközünk Lawrence eszméin, de ezt nem tagadhatjuk, hogy ezek az eszmék egy vérgödő lélek író kohójából kerültek ki. Lehetetlen lenne fel nem fedezni a csaknem primitív nagy lelket, amely minden anarchiája mellett is csupa kényes és komoly nemesség. Ebben van hatásainak is sikereinek titka és abban is, hogy az eredetiség hiányát elleplezte nála az az éles ellentét, amelyben egész műve a Viktória-korszak merev prűdériáig hajtott szemérmességével áll. Az egész új angol irodalom egyik sarkálló rúgója az erotikus szabadság reakciója a Viktória-korszak prűdségével szemben. De Lawrence túlszárnyalta ebben minden kortársát. A splendid isolation angol gögjét tagadó világpolgárság kontrasztja semmi ahhoz a távolsághoz képest, amely Thackeray tisztos angol matronáit Lady Chatterleytől elválasztja. De nem kisebb a távolság maga Lawrence és az egész angol irodalom szelleme közt. Vannak nagy angol írók, akiknek életét a meghasonlás választotta el hazájuktól, akiknek teste idegenben pihen, de szellemük már rég visszaköltözött az angol lélek nagy közösségébe. Lawrence sírja Veneceben a tengerrel szemben sose lesz angol sír és lelke Milton, Shakespeare, Thackeray, Dickens és Hardy nagy Walhallájából örökre száműzve marad.

Kállay Miklós.